

Łukasz Buksa

Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

ORCID 0000-0003-4309-2438

H.A. Campbell & W. Bellar, *Digital Religion: The Basics*, 1st Edition, Routledge, Abingdon – New York 2023, ISBN 9780367528102, pp. 178

Kiedy w latach 90. minionego wieku rodziły się interdyscyplinarne badania empiryczne internetu, w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych dostrzeżono potrzebę naukowej refleksji także nad religią w sieci. Prekursorem tych badań był Kanadyjczyk Christopher Helland, który pierwszy zoperacjonalizował terminy *religion online* („religia w sieci”) i *online religion* („religia sieciowa”), opisując praktykowanie religii w świecie cyfrowym. Z pierwszą kategorią Helland wiązał obecność religii w internecie – autoprezentację, propagowanie i działalność misyjną znanych religii, w tym m.in. działalność mediów wyznaniowych, stron, portali, czatów czy blogów o tematyce religijnej. *Online religion* Helland łączył z przejawami religijności, które rodzą się w sieci pod wpływem społeczności internetowej. Spostrzeżenia Hellanda tak dalece zainspirowały Heidi A. Campbell, amerykańską profesor komunikacji w Texas A&M University, że w ciągu dwóch dekad stała się niekwestionowanym międzynarodowym autorytetem w dziedzinie *digital religion*. Najnowsza, czternasta książka badaczki religii w cyberprzestrzeni, prekursorki *digital religion studies*, zwraca uwagę ze względu na kompetencje autora, przejrzystość wykładu, jasno precyzowane i omówione motywy, a także próbę identyfikacji kierunków dalszego rozwoju religii cyfrowej. Współautorem książki jest Wendi R. Bellar, doktorantka Wydziału Komunikacji Uniwersytetu Texas A&M.

„Digital Religion: The Basics” jest typowym kompendium, podręcznikiem akademickim, a nie „biblią” podjętej problematyki. Na jej treść składa się osiem (nie więcej niż 20-stronicowych) rozdziałów oraz słownik pojęć, bibliografia i indeks. Każda z jednostek ma identyczną strukturę: cele rozdziału, definicje, rozwinięcie treści, praktyczne przykłady, streszczenie i polecenie lektury uzupełniającej.

Rozdział pierwszy – *What is digital religion?* (s. 1–11) – jest opisem historii terminu i badań nad zjawiskiem *digital religion* oraz konotacji tego terminu. Rozważania definicyjne są o tyle istotne, że w dosłownym przekładzie nazwa „religia cyfrowa” może sugerować, iż chodzi o religię w formie scyfryzowanej. Tymczasem desygnat „digital” stanowi jej odniesienie kontekstualne – chodzi o religię, która rodzi się w cyfrowym, „połączonym”

uniwersum. Jest ona wytworem społeczeństwa sieci, które w nowy sposób kształtuje swoje doświadczenie religijności. Dla Heidi A. Campbell determinantą podjęcia tego tematu była obserwacja, że internauci transmitują do sieci także swoją religię – dzielą się swoją wiarą, ale i chłoną doświadczenia i przekonania innych, wybierają sobie treści i przewodników duchowych. Termin *digital religion* odnosi się więc – po pierwsze – do nowych praktyk, form religijności i przekonań religijnych oraz społeczności rodzących się pod wpływem sieci, relacji w niej nawiązywanych. Kultura cyfrowa tak dalece zintegrowała się z życiem jednostek i z tkanką społeczeństwa, że przenika wszystkie sfery życia, także praktykowanie religijności, bycie człowiekiem religijnym. Od czasu, gdy tradycyjne i nowe praktyki religijne, takie jak modlitwa, ćwiczenia duchowe, rozważania teologiczne czy propagowanie religii, stały się powszechnie dostępne w sieci, mogą być wykorzystywane w sposób bardzo zindywidualizowany i prowadzić do poczucia samowystarczalności religijnej, budowania „własnej” religii w zakresie wierzeń i duchowości. Przyczynowo i korelacyjnie internet stanowi unikalną przestrzeń umożliwiającą powstanie nowych form wspólnot religijnych oraz rytuałów, często podważających tradycyjne autorytety i struktury religijne. Heidi A. Campbell zwraca uwagę na dynamiczny charakter zjawiska: początkowo „wirtualna religia” oznaczała praktyki i wspólnoty religijne w przestrzeni cyfrowej, odmienne od praktyk offline; obecnie to rozróżnienie straciło na aktualności. Praktyki online i offline przeplatają się i nie mają już wyraźnych granic. Religia cyfrowa jest zatem koncepcją, która ukazuje, że współczesna religia jest jednocześnie przeżywana w tradycyjnych formach offline oraz w nowych, technologicznie zapośredniczonych przestrzeniach online, co można nazwać hybrydyzacją praktyk religijnych.

Campbell wyjaśnia, że *digital religion* jest przedmiotem badań podejmowanych w ramach *digital religion studies* – studiów, które od 2010 roku stanowią odrębny obszar interdyscyplinarnych badań nad religią: porównawczych, jakościowych i ilościowych. Studia nad religią cyfrową eksplorują zjawisko religii w sieci, dokumentują i analizują m.in. to, jak technologie cyfrowe przekształcają współczesne praktyki i wartości religijne, stawiając wyzwania tradycyjnym społecznościom i przywódcom religijnym. Badania nad religią w sieci według Campbell dotyczą zarówno tradycyjnych, jak i nowych form praktyk religijnych i dyskursów, które pojawiają się w internecie. Rozwijają się w kilku kierunkach, wykorzystując metody i techniki badawcze wypracowane na gruncie nauk społecznych i humanistycznych. Badania filozoficzne lub teologiczne są szczególnie ważne w rozwoju teoretycznym tego obszaru. Służą wypracowywaniu ram koncepcyjnych do interpretacji danych empirycznych.

W kolejnych sześciu rozdziałach badaczka *digital religion* omawia cechy (*markers*) religii w wirtualnym świecie. Wyznaczniki cyfrowej religii stanowią tytuły rozdziałów: 2. *Networked community* (s. 12–32); 3. *Convergent practice* (s. 33–52); 4. *Multisite reality* (s. 53–74); 5. *Shifting authority* (s. 75–98); 6. *Storied identity* (s. 99–115) oraz 7. *Experiential authenticity* (s. 116–137).

Omówiony w rozdziale drugim pierwszy atrybut – *networked community* – to kluczowa cecha religii cyfrowej. Jak zauważa autorka podręcznika, współczesna forma

społeczności to społeczność sieciowa. Opiera się ona na budowaniu przez jednostki rozległych sieci relacji. Od tradycyjnie rozumianej zbiorowości różni się tym, że nie jest definiowana przez lokalizację, rodzinę czy instytucje. Także religijne wspólnoty funkcjonują jako sieci – zarówno online, jak i offline. W sferze religii oznacza to, że jednostki samodzielnie tworzą sieć relacji poza ustalonymi instytucjami religijnymi i bez nadzoru uznanych liderów. Ciekawym spostrzeżeniem jest obserwacja, że w okresie pandemii COVID-19 wspólnoty religijne musiały na nowo przemyśleć przymiot *community*. Z badań przytoczonych przez Campbell wynika, że funkcjonowanie w sieci, bez spotkania twarzą w twarz, zmieniły ich tradycyjne postrzeganie społeczności religijnej. Duchowni uznali, że społeczność może być budowana zarówno online, jak i offline. Spostrzeżenie, że społeczność sieciowa jest prawdziwą społecznością stało się tym bardziej możliwe, gdy przymiarek „wirtualny” w potocznym odczuciu przestał oznaczać „odmienny od prawdziwego”.

Drugą cechą religii cyfrowej stanowią praktyki omówione w rozdziale trzecim: *Convergent practice*. *Digital religion* może być praktykowana offline i online. Religia w cyberprzestrzeni umożliwia praktykowanie religii w sposób indywidualny i grupowy, integrując zasoby online i offline. Otwarcie się na poszukiwania duchowe i kult online sprawia, że dla ludzi wiary także internet może stać się „świętą przestrzenią”, wzbogacać duchowość offline. Konwergencji tej doświadczyli np. podczas pandemii katolicy, zmuszeni do szukania w sieci transmisji liturgii mszalnej. Sprzyjało to zjawisku, które lubię nazywać *churching online* – przenoszenie się online z jednej wspólnoty modlitwy do drugiej, aż do spotkania najbardziej odpowiedniej.

Rozdział czwarty, poświęcony *Multisite reality*, co można tłumaczyć jako „rzeczywistość w wielu lokalizacjach”, wskazuje na uwolnienie w *digital religion* praktyk religijnych od wyznaczonego miejsca. Mówi o możliwości praktykowania religii przez społeczności i grupy online i offline w jednej wspólnocie, ale z wielu miejsc, niektórych online, a niektórych offline. Religia cyfrowa funkcjonuje w hybrydowej rzeczywistości.

Kolejny rozdział – *Shifting authority* – omawia charakterystyczną dla religii praktykowanej w sieci zmianę autorytetu, a właściwie utratę oficjalnych autorytetów na rzecz nowych przywódców duchowych, którymi są niejednokrotnie świeccy liderzy internetu, w tym influencerzy. Media cyfrowe stwarzają dynamiczną przestrzeń, w której autorytet jest nieustannie negocjowany i redefiniowany.

Storied identity, tytuł szóstego rozdziału, odnosi się do pojęcia znanego z psychologii. Sprowadza się on do tego, że ludzie mają skłonność do tworzenia narracji o sobie samych, opowiadania samych siebie, snucia opowieści o swoim życiu, o obrazie siebie czy doświadczeniach życiowych. Internet pozwala na prezentowanie i budowanie tożsamości religijnych. Ludzie w sieci – pomijając kontrolę tradycyjnych autorytetów religijnych – mogą wybierać i łączyć różne źródła informacji, tworząc własną, spersonalizowaną tożsamość religijną.

Siódmy rozdział, omawiający ostatni z wyznaczników specyfiki religii cyfrowej – autentyczność doświadczenia – przypomina, że praktyki religijne online są uznawane za równie autentyczne jak offline. To postmodernistyczne zakwestionowanie obiektywnego,

naukowego rozumienia rzeczywistości na rzecz subiektywnych doświadczeń, osobistych odczuć. Cecha ta oznacza, że podstawą oceny przekonań i praktyk religijnych online i offline jest osobiste doświadczenie. W świecie cyfrowym to ostatnie – osobiste doświadczenie – jest często kluczowe w określaniu tego, co autentyczne.

Zasadnicza treść podręcznika „Digital religion” kończy się rozdziałem ósmym, poświęconym prognozie omawianego zjawiska (*The future of digital religion*). Podsumowując, Campbell stwierdza, że przyszłe badania religii w sieci powinny się skupić na rosnącym powiązaniu i wzajemnym przenikaniu kontekstów online i offline oraz na nowych technologiach, takich jak technologie najnowsze – sztuczna inteligencja (AI) czy rzeczywistość rozszerzona. Prognozując rolę *digital religion* autorka stwierdza, że religijność praktykowana online raczej uzupełnia tradycyjne praktyki religijne, a nie zastępuje ich, ale w przyszłości może to się zmienić.

Digital religion, co pokazuje także omawiana publikacja, jest zjawiskiem rozpoznany, stale diagnozowanym, prezentowanym na amerykańskim i zachodnioeuropejskim rynku wydawniczym. Pojawienie się książki o tak uporządkowanej treści stanowi dobre podsumowanie dotychczasowych badań z obszaru *digital religion study*. Warto po tę monografię sięgnąć, by poznać ewolucję tego dynamicznego zjawiska i jego najnowsze wymiary. Książka Heidi A. Campbell i Wendi Bellar stanowi wartość zwłaszcza dla polskiego środowiska akademickiego, gdyż temat cyfrowej religii jest bardzo rzadko podejmowany w badaniach religioznawczych, medioznawczych czy teologicznych. Jestem zdania, że recenzowana monografia ma osobną wartość dla instytucji i przywódców religijnych. Jest apelem, by nie lekceważyć religii w sieci. Nie jest ona bowiem przemijającym ekscesem wirtualnego świata. Przeciwnie, jest czymś nieodwracalnym. Jak pisze Heidi A. Campbell, przyszłość religii cyfrowej otwiera nowe możliwości i wyzwania, które wymagają aktywnego zaangażowania zarówno badaczy, jak i liderów religijnych, aby skutecznie wykorzystać potencjał technologii w kontekście duchowym i społecznym.